

Випуск: I56

ДИТЯЧИЙ КНИГОЗБІР

М. Денисенко.

„НАША СІЧ-МАТИ“

Хроніка-повість зі шкільного життя.

УКРАЇНСЬКЕ ВИДАВНИЦТВО "ГОВЕРЛЯ"

НЮ ЙОРК - ЗДА

1959

I

Велике наше село Розлоги широко розкинулось по обидва боки невеличкої річки, що свої філії несе до старого батька Дніпра -- Славути. Село -- мов писанка. Поміж зеленими садками біленькі, чепурненькі хатки наддають зблизька ще більшої краси селу. В них по течії річки, за селом -- острівок. Чудовий там краєвид!... Береги острівка поросли верболозом, а по середині -- в літку виростає висока-превисока трава.

Сей острівець -- у літку, святочними днями, коли малеча має сяку-таку пільгу від роботи в господарстві -- є улюбленим місцем для збору там усього юнацтва-школярів.

Одна сторона острівка -- стрімка, висока; над самим берегом росте розлога верба. Сюди ми збирались і для іграшок, тутечки знов найкрасше місце й для купання. Місце коло верби має в нас історичну назву -- »Січ-Мати«. Цілий же острівок зветь ся у нас -- »Батько-Луг«. Себе ж ми школярі величали вже не інакше, як запорожцями, або лицарями.

Злетить ся, бувало, до Січи тее славне лицарство... Та чого ми там не творимо! Мало місця для іграшок на Січи, тісно там Запорожцям, -- ото ж і почнемо герцювати по цілому Зеленому Лугу. Коли ж зирк -- здалека плыве човен: прямує до Лугу.

-- »Владика!... Владика їде«... (Нашого панотця в Розлогах ми школярі між собою звали не інакше,

як владикою.) Зачувши таке гасло, всі тобі січовики — як ні в чому не бувало — опинилися на Січі.

»Не гаразд так, хлопці, — почне було всовіщати нас старенький панотець. — Досить, здається б, місця з вас і поблизу верби. Хто видав таке творити? Геть тобі траву витолочили«.

»Ми знаємо, що так не можна. Адже самим таки доводить ся працювати! — забере було голос наш кошовий, Дмитро Галайда. — Вибачте, панотче, то хтось із нас ненароком ускочив у траву... Вчора ввечері тут дівчата купалися. А хто з них не вмів пливати, то щоби пройти до мілкого місця, можливо не без того, щоб не зробити слід у траві, замість тримати ся берега«...

»Що й казати.. Добрі дівчата, та й вам пустинам нічого дати«. — Лагідненько так повчивши молоду громаду, владика подасть ся човном у верх по річці до Святої Покрови, нашої сільської церкви, що гордовито пишається на високому крутому березу річки, посеред села. Поруч із церквою садиба — панотця.

У нас, читачу — як сам тепер бачиш, була справжня тобі Запорізьська організація. Є у нас кошовий, маємо й курінних... Владика в нас не згірший, як се було в ті давні часи. Та й наша церква теж у честь Святої Покрови. Запорізьська ж старшина, а то навіть і більш одважніші січовики мають у нас все історичні прізвища. У нас тобі — й Шило, й Богун, Кішка, Палій. Один тільки кошовий, обраний на Раді всім лицарством, носить не історичне прізвище, надане йому за пустоване власним таки його батьком.

Якось на Раді, в Коші — зайшла раз річ, що не личить, мовляв, нашому лицарству, щоби наш

кошовий не мав відповідного його високому становищу історичного імені.

»Правда!.. Правда!« — загуло, як оден козацтво. — Адже, Галайда... такого щось ми не чували, щоби в руках своїх тримав булаву.

»Нехай зветь ся Сірком...«

»Сірко в нас курінний...«

»Зватимемо свого кошового Дорошенком...«

»Нехай буде Самойлович!«

»Тю на тебе!.. Самойлович був зрадник...«

Крик, гармідер. Нічого тобі й не розібрати. Ось наперед із круга, перед кошового виступає простий козарлюга, Моргун. У мить — усе заніміло.

»Братя, й ти славний отамане!.. — починає Моргун, поважно вклонившись. — Кажете, що не чувано було, щоби Галайда тримав коли в руках булаву?.. Так що з того? Не вже ми такі нездари, що з поміж себе вже й не спроможні — ні видвигнути оборонця України?.. Хиба наш Галайда не шанує старих козацьких обичаїв?.. Тоді геть його...

»Той самий нехай буде!.. Ліпшого за Галайду нема між нами... Кошовим у нас нехай буде Галайда!« — Так заревло лицарство, не даючи Моргунови й докінчити мови. І тут же таки на Раді козацькій, всі — як один, постановили, що оборонцем України бути Батькови Кошовому — Галайді.

Як бачите, цілу справу вратував один Моргун, якого в школі уважали за недотепу. Пять літ учився він... Стільки всього й виніс він зі школи, що по складам розбирати друковане та ще хіба вуличне прізвище, яким він ні трохи не ображався.

»Петренко, вивчив лекцію?« — питає його бувало учитель. А той тобі ані пари з уст, — тільки очима моргає.

»Погані справи наші, Моргуне«, — скаже було учитель і дасть козакови нашому спокій.

»Петренко, чи ти так рішив задачу«? — питає його якимось учителем. — Еге сором тобі, козаче... Адже другий рік сидиш в одній клясі, а й такої немудрої задачі не втяв.

»І дурень же був той дідич, — промовив тут Моргун. — Чи ж видано таке, щоби пашню, та ще й добру — взяти та висрати...

Зачувши таке, ми школярі аж порскнули зі сміху. Навіть у самого учителя з'явилась гірка усмішка на устах. Адже він гаразд бачить всеньку недорічність чужої для нас московської школи... У тій задачі мова йде про таке:

Одін поміщик 10 парами волів вспахав 8 десятин пашні. Скільки десятин такої же хорошеї пашні можна вспахати 20 парами волів?

На таке слушне заперечення Моргуна, учитель лише здвигнув плечима.

— »Сідай, — каже він, — Петренко, на своє місце... На милість Божу вже хоч не пустуй.«

II.

Надійшла косовиця. Господарі Розложане в один тобі поранок, цілим селом — громадою, скосять своєму панотцеві високу зелену траву, де-не-де витолочену. (Славне лицарство, шануючи свого владика, ніде правди діти, кілька мога оберегалось робити шкоду.) За пару днів петрівчаної спеки — пора й сіно громадити. Громадине — се не аби який празник для нашого славного лицарства. Тутечки дасть себе знати наша козацька вдача!

Здавна в нас так ведеться, що згромадити сіно своєму владіці мусимо ми заборіжці. Й то цілим

кошем!.. На передодні паламар декому поблизу себе перекаже, що завтра наш владика громадять на Зеленому Лугу сіно. Вістка тая вмість облетить Розлоги. Ще роса не гаразд спала, а славні наші запоріжці, на чолі з кошовим, у ранці вже там, на Січи. Ждуть, не діждуться свого владика!..

Нарешті ось узріли здалека й владика, що човном... чим дуж поспішає. Зраділи орлята!.. Грянула пісня.. Далеко-далеко, аж поза лісом, одбиваються луною слова: «А там на Україні сонечко сяє... козацтво гуляє... гуляє і нас виглядає...»

Дівчата, не зважаючи навіть на якусь ворожечу до себе оттих січовиків, приступили й собі до гурту. (Як ми там уже не добивались, що громадять сіно повинні лише ми самі запоріжці, — владика наш настояв на тому, щоби до того діла допущено й наших товаришок школярок). Їх дзвінкі голоси немов би ще збільшили могутність тієї пісні.

«Та й неволя вам осьдечки, — попереду привитавшись, промовля до гурту владика, зворушений піснею. Вона, пісня тая — пригадала, мабуть панотцеві нашу минувшину, коли славне козацтво боронило Україну від ворога й братів своїх визволяло — з неволі, з кайданів, з тюрми... — «Бачу, що ви занудьгували без діла... Та встигнемо ще й наробитись. Отож панове запорожці (при такій оказії панотець теж нас так величав) і ви дівчатонька!.. Попереду, старим звичаєм помолимося, — тоді й за діло.»

Після молитви молода громада стала до праці

«Що се?... Хіба личить козакам працювати плече-о-плече з жінотою? — зауважив Моргун, побачивши, що одна школярка стала поруч із ним із граблями.

»Правду кажеш, Моргуне!« — зауважив кошовий.

»Годі бо вам! — намагаєть ся владика, щоб утихомирить громаду. — Красше розділіть на пів, та без сварки мені тутечки...«

»По що вже й на пів, — сказав хтось із січовиків. — Ми можемо й більш як половину; адже нас на два більше; опріч того, ми ще й козаки.« —

»Як там вже знаєте... Мені аби було тихо, без сварки!« — ніби підтакує нам владика.

Козацтво метнулось — відгрібати більшу частину луга. Протинають лінію, поза яку вступ жіноті заковано.

»Та ти, козаче, ледь-ледь граблі тримаєш, — жартує владика, побачивши малого, що шукає місця, деб і йому припаритись.«

»Чий ти?... Здаєть ся, Хведора Романенка. Та від нього ж є тутки гребець...«

»Тато казали, що на зиму піду я до сколи, — перебив панотця той. — А мама не пускали мене, але я втік сам.«

»Оттакої! — скрикнув владика. Так і видно, що козацького роду...«

»Та нехай, панотче, він зістаєть ся, — заступив ся було Моргун.«

»Авжеж ніяк, — згоджуєть ся владика. — До якого ж ти, козаче, куріня пристанеш?...«

»Приставай, братіку, до нашого куріня!« -- пропонує малому Хведір Безрідний. Бачу, що з тебе буде не аби який козарлюга.

Де не взялась Козубиха — бабуся нашого січовика Шила. Привитавшись та перепрошуючи панотця, що спізнилась, попростувала до гурту, щоби й собі стати до роботи.

»Внука взяв Степан у поле — поводити воли... Й що там, панотче, плачу було!... Воно серденьтко так і рветь ся на толоку. Я, — було — хоч і не сила моя — згодила ся сама поводити воли та просила Степана, щоб пустив малого сюди. Але Степан не погодив ся з тим: підручний, знаєте, молодий віл і дуже впертий. Такому воликови не сила моя щось зарадити...«

»Нехай тітка до дому йдуть... Ми й без них упораємо ся« — загуло козацтво, боронячи свого права й так уже багато обмеженого.

»Доведеть ся таки вам іти до дому!« — каже владика.

»Чому?... Хіба я старя вже й неробітниця?»

»Нічого не порадимо. Такий вже в нас звичай. А ломити старовину, самі знаєте, якось ніяково... Спочиньте трохи, — їхатиму назад, то відвезу й вас човном.

Владика повернув на приходство, аби взяти харчів, щоби по скінченню роботи — достойно вшанувати своїх щирих робітників. Узяв на човен і Козубиху. В відсутність владики робота йде ще ніби красше. Кождий з нас із такєю пильністю працює, що з боку стоячи й дивлячись на нашу дружну роботу, ніколи ніхто не йняв би віри, що се ми — пустуни-запоріжці.

В полудне підкріпивши трохи свої сили, забувши й про купане, ми з подвоєною силою знов стали д роботи. І над вечір, іще сонце досить високо, а вже наша половина згромаджена. Дехто з січовиків, забувши про втому, починає кпити з дівчат, що вони мовляв, такі нездалі робітниці.

»Так не гаразд, братя,« — промовив Моргун. Чи ж винні вони, що слабші за нас?... Ану, хлопці-

запорожці, в оборону наших сестер!... Допоможім їм подолати ворога.. До зброї!...»

Всі, як один, узялись знов за граблі та метнулися допомагати дівчатам. У сю саме мить нахвачується й сам владика. Він, парою баских шпаків переїхавши брід, поминувши нас, прямує до самої Січи. Парубок його ледви-ледви стримує коні. А владика, сидячи на возі, навантаженому поживою та різними ласощами, радіє, не нарадується з того товариського нашого вчинку.

»Славно, братя-запорожці! — похвалив нас владика. — Завсігди так у життю вашому чиніте... Чи то при добрі, чи то-тим більше, коли твого товариша спіткає якесь лихо, завжди оден другому допомагайте...»

»Та ми, панотче, й самі скінчили бі! — ніби трохи засоромлені, виправдують ся дівчата.

»Певно, — перебив їх владика. — Не про те тут річ іде. Я тільки кажу вам, що то за велику силу має та товариська допомога... Бо що може бути величніше, як сей клич: Всі за одного, а один за всіх?... Громада велика сила! Не дарма ж каже приказка, що дружній отарі й вовк не страшний.»

Ось і сіно згромаджено. Пархом — так звали панотцевого парубка — втяв у скрипку. Дехто сміливийший з нас пустив ся козачка.

»Зажди-но, Пархоме, — спинив його владика. — На все буде свій час... Воно трохи ніби й не гаразд — після такої праці та й частувати громаду музиками. Ось крихітку перекусимо, а там до вечора можна буде забавитись і танцями.»

Чого тільки не було на тім угощеню?... Ковбаси, пироги, вареники, й різні там пундики!... Добре приготував ся наш владика. Знай тільки припрошує

нас споживати, його хлібом-солею не гордувати. Подбав він також і про те, щоби славним лицарям, крий Боже, не довелося промочувати горла, хоч чистою та прозорою, але ж теплою річною водицею. Він був тієї думки, що дружною працею ми заробили — освіжитись чимось кращим, як водиця. Цілі два коші привіз владика — холодного меду на питку та овочевого вина, власного виробу зі своїх таки яблук. Все те в отих фляшках, він навмисне приберіг на сей день.

»Дякувати Господеви й вам, панотче, за хліб Божий, — почав мову кошовий, зауваживши, що не тільки жінота, але й завзяті козарлюги гаразд підкріпились, та де хто вже й прохає Пархома втяти щось у скрипку.«

»Ще встигнеш подякувати, — відповіда на се владика. — Неси-но, Пархоме, сюди кадовбець.«

Парубок зняз із воза досить порядний липовий кадовб, у щерть наповнений щільниками меду.

»На ось, козарлюго, звернувся панотець до збігця від батька-неньки, подаючи йому ціліський щільник запашного меду. — Бери ж... В дома мабуть, мати тне впадоньки. Та дарма!... Ще не чувано на світі, щоб козак так собі ні сіло, ні впало — загинув... За роботою мабуть утомився?... Та нічого, до дому підвезу...«

»Я не хочу... Я піду лазом з усіма...«

»Молодець! Хвалю за се... Радощі й турботи треба ділити з товаришами...«

»А ти по що загортаєш мід у хустину?« — звертає ся до котрогось владика, спостерігши, що той збираєть ся ховати мід.

»Я занесу Оксаночці... (Так звали молодшу сестрицю того січовика.) Розкажу їй, що ми ходили походом за море, й там одбили сей мід у бусурменів...«

»Оттакій.., Ніби я вже й бусурмен у вас! — жартобливо проказав панотець, спохватившись при тім — на що було йому несамехіть засоромити хлопця.«

Ну, гаразд... гаразд.. Іж сам той кусень меду, а для Оксаночки ще дістанеш. Добре робиш, що дбаєш про сестрицю... Пархоме!... А знеси-но з воза другий кадовбець... Бо чого доброго мої лицарі готові справді той мід од нас відбити! — проказав жартобливо владика.

Після такої бучної вечері, перед якою гадаю, сама навіть гульня на Чортотлицькій Січі мусілаб уступити, — за дозволом нашого владика Пархом утяв веселої, щоб — як він сам висловився — дати нам змогу трохи розворушитись. За сонця ще вирушили ми походом до села. Баскі коні йдуть повільною ступою. А по обидва боки воза, а то й перед кіньми — гордовито ступає завзяте лицарство, перемішавшись подекуди з дівчатами. Дружня пісня далеко-далеко відбивається луною.

Оттак то промайнуло наше січове свято!...

Та не гадайте собі, що наше Славне Лицарство спритне було на одні пустоші, або ж коли й трапиться попрацювати, то тільки при людях... Ні!... Сто разів ні! Вдома, відповідно нашій силі, праця не минала наших рук. Щож дотикається нічлігів, то водити коні на нічне пасовисько — ми запорожці вважали святим своїм обов'язком. Кінь — вірний товариш козакови. Приїхати на нічліг та зараз таки десь уткнути свою голову — того в нас не водилося. Дотепи, жарти, співи — тягнуть ся аж за пів-

ніч. Допустити ся шкоди, зробити комусь збитки в поли — у Січовиків не траплялось: бо варта добре, стежила, щоб коняка, бува, не вскочила в спаш' у шкоду.

Попутаємо коні, поставимо варту, а той козар-люга попутані коні візьме та й наверне в бік шкоди.

»Що бо ти, напаснику, твориш? Чи ти бач, — навертає худобу до вівса...« — зауважить тоді хтось зі старшин.

»Інакше, дядьку, й не можна. Вельми вже змисленна худобина. Відвертай її звідтам, а вона — назад преть ся в ту саму сторону. Вгадує, що там є чим поласувати.«

»Ну й характерник!... Сказано тобі — Січовик запорожець« — скаже, було, на се той господар, зовсім спокійний, що до шкоди ми не допустимо

III.

Завтра Спаса. На нічлігах, серед темної ночі — гомонимо ми про те, в кого які яблука та грушки будуть до свячення.

»А моя мама зірвала два яблука з тієї деревини, що я сам щепив! — каже наш курінний Хведір, на прізвисько Безрідний. Се перші овочі: тільки два яблука й було. Та такі вам великі-великі поросли, що навіть і в нашого владики оттаких нема.«

»Зельман, що орендує наш садок, не аби як шкрабнув сьогодні тих грошей, — провадить кошовий. — Та й хитрий з біса крамар: завсігди торгує по дві копійки за фунт, а сьогодні заломив аж по чотири. На свячене, мовляв, кожде мусить мати...« Прийшла ото Супруниха, вибрала пригнилих трохи яблук, щоби дешевше коштували. Але де там!... Не випустив ані гроша: прийдеш, мовляв, завтра, —

то ще й по п'ять копійок за фунт заплатиш. Так вона бідна й подалась назад ні з чим...»

»Та чи чувано на світі, щоб за припсовані яблука так дерти? К тому ж Супруниха ще й вдовиця... Треба вже й совість загубити, щоби так обдирати бідних людей,« — дивується з такого здирства Моргун.

»Ще що вигайдай! — зауважив Шило. — Совість... Та чи бачив її хто в крамаря?...»

Пора вже й на сон. Дехто зі старших — зморений тяжкою працею за цілий день — давно вже завдає храповицького. Припишкли й Січовики. Проте далеко від них витає той сон. Ріжні думки-мрії снують ся в завзятих молодих головах.

»А що, Моргуне, — нараз серед тиші звертається до нього кошовий. — Чи не пітиб нам у похід?... Адже, як той казав: у багатого візьму — бідному даю, та й за тее жадного гріху не маю...»

»Та який зновечка гріх — набрати яблук у того здеруна! — вгадуючи думку кошового, погоджується Моргун. — Не святити ж їй кислиць, що дозрівають ід Покрові...»

»Заждіть і мене... Ось скину чоботи!« — обізвався і Шило.

Верхи подали ся в трох вони до села. Кошовий провадить просто до себе в садок. Прив'язавши коні, наші характерники по позаплітю прямують до садиби кошового.

»Ото зрадіє Супруниха, коли в ранці вздрить яблука... Та їй не мало треба; адже восьмеро діточок у неї. Тільки рвати, братя обережно, щоб не зломити бува щепи. За тее тато сердуватимуть.« — Отак пошепки, коло самого перелазу в сад, промовля до своїх товаришів Галайда.

»Рвати?... Се довга морока! — заперечує Шило. — Чи нема пак у садку вже натрушених яблук?...»

»Є то, є... У буді аж два мішки стоїть, але трудно звідти добути. Тим більше, що сьогодні вартує не сам Зельман, але аж три їх ночує в буді.«

»Чого красше, коли є в мішках! — аж скрикнув зраділий Моргун. — Ми з Шилом привабимо до себе Жидків, а ти Дмитре, тоді набереш у буді яблук. І коли доконаєш сього, то — вийшовши на вулицю — раз свиснеш, щоби надарма не манити нам варту... Підняв ся б я сам на се, але — гаразд знаєш — сердитий ваш пес; чого доброго ще й матню мені вскубе.«

Плян сього набігу всім був до вподоби. Ось у двох трясемо ми кущем бузку, що недалечко від буди. Загавкотів Бровко... Та побачивши, що тутечки є молодий його господар, Дмитро, — пес замовк.

»Реб, Залме... Гіб швейбиле. (Дай сірники). — Се котрийсь зі спільників Зельмана прокинув ся. Нарешті всі три вони з засвіченою ліхтарнею вилазять із буди. Обережненько, близько один другого посувають ся на наш шелест. Поволеньки подаємо ся й ми в зад, тіпаючи кущами. Хоробра ж варта наблизитись до нас боїть ся. Високий ось рудий Гершко, взявши від Зельмана ліхтарню, підняв її високо в гору та при тім гукає:«

»Ти, злодій, злазь із дерева!... Не рви яблук, кажу тобі... Не рви, бо зараз іду до батька... Знаю, знаю — хто ти... Ти Семен — Корнієнка син... Іди геть, злодіяко!...«

Оттак тупцяючи на місци, всі вони в трох погрожують нам скаргою на перебіій один перед другим. При чому наздогад називають прізвиська тих

злодіяк (звичайно сусідських синів), що хочуть їх обікрасти. А про справжніх зазадіак їм не прийде й на згадку

Вже ось подав кошовий і умовлений свисток, гасло. Наші ж козарлюги, любуючись із тієї картини, довгенько ще дратували Жидів. Потім, перескочивши через пліт, полевою доріжчиною прожогом кинулись к хатиночці Супрунихи.

»Нехай йому біс, — з тиха озиваєть ся до товаришів кошовий. — І треба ж ото тітці Супрунісі поставити серед сіний ступу... Набив такого гуза, що завтра й між люде не показуй ся.»

»Чому пак гаразд не дивив ся?» — відказує Шило.

»Дідька лисого вглядиш, коли така темрява, хоч око вибери. Тай й довгенько ж я пуляв ся, заким одімкнув двері. Та все воно байка... За те повніську ступу насипав яблук тітці Супрунісі... Варто б і Максимови Черняковому занести яблук. У мішку трохи ще лишилось. Родина в Черняка не маленька. Та й сам він десь далеко на заробітках...

»Коли так, то чому б пак і не віднести Максимісі?» — згоджуєть ся на пропозицію кошового Моргун.

Опинившись під хатиною Максимихи, котрийсь із козарлюг прохилив у покліті деревляне віконце, що поверталось на двох тиблеках, а ті два нум пхати до середини мішок з яблуками. Але за маленьке тее віконце-дірка: довело ся по одному яблуку кидати. Застугоніли дебелі яблука, падаючи на підлогу покліта. Пробудились гуси, що були в сінешній загороді, поруч із поклітом. Спасителі Рима голосно загеготали й розбудили свою господиню.»

Виступила Максимиха на двір, аж чує: Гевальт!... Гевальт!.. Ратуйте...

Се наші Жидки, повернувшись до буди і вздрівши, що одного мішка з що найкрасшими яблуками бракує, — серед ночі счинили великий галас!

Вихопив ся з хати на той крик батько Галайди. Але довідавшись, у чому річ, ще й нагримав на Зельмана, що колотить людям ніч.

Максимиха ж довгенько таки постояла під своєю хатчиною. Вже й галас той затих. Огню або що, крий Боже, не видно. Ото ж і вона сховалась за дверима, міркуючи при тім, хтоб там у другому кутку села міг зняти такий гармідер. У ранці ж заглянувши чогось до комірчини й углядивши розсіпані по підлозі яблука, — немало чудувалась із того. Та — як за звичай кожда баба — вона не втерпіла й ураз із Супрунихою розголосола, що сієї мовляв, ночі ходили по селу злодії якісь... Нічого не взяли, а ще навпаки принесли яблук.

Вістка про се докотилась і до Зельмана. Метнув ся він добро своє ратувати. Здибавши тих жінок на дорозі коло церкви, хотів, було, відібрати яблука. Але самі що найповажніші господарі упінились за ними.

»Було вам гав не ловити, — кажуть вони Зельманови. — Адже ви ночували в саду аж у трох...«

Вдав ся тод Зельман до начальника поліції Той же, не розшелопавши до ладу, що саме скоїлось, та немало дивуючись, як ото з під саміського носа, від трох вартівників можна викрасти цілий мішок яблук — вигнав із канцелярії бідного Зельмана облаявши при тім поважного купця дурнем.

IV.

Однокласову шкільку в Розлогах розширили в двокласову. Галайда наш, хоча й має свідоцтво про скінчене однокласової школи, проте тепер він ходитиме до школи й далі; добуватиме висшої трохи освіти.

»Скінчу братіку, тут... Потім одвезе мене тато в місто до ще більшої школи. Вивчусь, буду великим паном. Тільки я не робитиму так, як отопани нам чинять. У мене, братіку, селянинови-мужикови добре вестиметься...«

Так ото побратими наші Галайда та Моргун святом Успеня Божої Матері гомонять між собою, зазираючи в свою будучність.

»Після завтра треба й до школи. Гуляти вже не буде часу; більша школа, то й наука не та... Слід булоб хоч наостанку вдарити лихом об землю. Візьми, Моргуне, сьогодні на нічліг скрипку, як небудь потайки від батька.«

»Воно б і можна... Але сам гаразд відаєш, що лицарі наші можуть обірвати струни; та й скрипка чого доброго піде в шкраматки.

»Сього не буде! Ручусь тобі козацьким словом, словом кошового.«

»Як так, то згода...«

Голосить-плаче скрипка. Оддаль од музики, коло розложеного великого багатя лицарство тне гопака.

»Годі бо вам, хлопці, мізки крутити, каже з пересердя немолодий вже господар Кнюх. Краще пішли б у поход... Принесли маку, або що...«

»В поход!., У поход, братя!« — гукнув тут Моргун. — І на се гасло кільканацять завзятих Січовиків, на чолі з кошовим, вибравши по прудко-

му коневі (байдуже чия то коняка) верхи дремували до села.»

»А чи козацька то справа — добувати мак?« — зауважив кошовий, коли їздці опинилися під городами.

»Вертайте, братя, назад!...«

»Так не йде... Впорожні не личить козакови з походу вертатись... Було не вирушати з місця!« — каже Моргун. — Та дарма! Кнюх вовкулака й дітям своїм закаже — посилати когось по мак... Половина люду з Безрідним — коло коней, а ми з кошовим — пішли далі.

Зайшли у підварок Кнюха. Богатий, пребогатий се господар. Моргун, наче той кіт, швидко зупинився на стрісі Кнюхової хати, та обережненько подає звітти по одному аж чотири чималі сніпки маку, що господиня поклала їх туди зоритись.

»Самого-но маку замало, — додає хтось. — Не вадило б старого Кнюха почакувати й мясцем. Тим більше, що він, скупердяга, гусятини з роду-віку, мабуть, і не пробував.«

На сі слова, два січовики вже теліщать із повітки по гусці.

»Ще бракує казана й трохи соли,« — каже Шило до громади, яка прямує до коний.

»За тим діло не стало, — відповідає кошовий. І наказавши січовикам ждати його коло коний, сам один завернув до своєї хати.«

»Бабуню!... Гав, бабуню! — несміло будить Дмитро свою любу бабусю, злегенька постукуючи: в оконце комірчини, де в літку спала там вона сама.«

»Хто там?...«

»Се я, бабуню... Я... Галайда.«

»Що там за галайда?...«

»Та відчиніть бо... Се ж я Дмитро...«

»Так би зразу казав, — буркнула бабуся і пішла відчиняти двері. Йй, мабуть, з голови випало, що Галайда — се її улюблений унук.«

»Чого тобі, рибонько?« — питає ся бабуся, відчиняючи двері.

»Мене... того... тее, щось ніби нудить, слина хотить ся!« — пустив ся на вигадки Дмитро.

»В тебе, мабуть, глисти. Ось дам я тобі зараз кавалок хліба з сілю, то й минеть ся.«

»Та я, бабуню, й прийшов за сілю.«

»Зїж ось сей хлібець,« — каже бабуся, подаючи йому аж білий од солі кусочок хліба.

»А може б ви, бабуню, дали мені хліба та соли ще й у поле, щоби там — коли зновечка збурять ся глисти — мав їх чим угамувати.«

Закроїла бабуся добрий кусень хліба та ув'язавши з пригорщу в узличок соли, — все тее подала внукови. А той, відходячи, не забув поцупити з сіний великого казана.

За годину-другу гус-тинка впріла. На нічлігах потрава тая видалась усім вельми смачною. Особливо вже вихваляв Кнюх; до наших Січовиків далеко, мовляв, і панському кухареві. Маку ж кожде натеребило ся до схочу; ще й Кнюх так із пів снопочка повіз до дому на гостинець.

»Ось вам, дітоньки, гостинець од зайчика... Несе зайчик сніпок маку, а я перебіг йому доріженьку та й відібрав... Нехай, гадаю, буде тобі, Галюсю.«

Попід серцем щось немов би кольнуло у Кнюшихи. Вийшла на двір, — зирк на стріху. »Ой лишенько ж моє!« заголосила.

Як на лихо, шусть у хату котрась із доньок

Кнюха. Так і так каже, — бракує двох гусок. Немає старої гливої та ще якоїсь.

»Чи ти бач! — промимив похнюпившись Кнюх.
— Звідки, гадаю, видрали вони оттак гарно впасених гусий?... Отто вражі діти; моїм медом ще й губи мені помастили.«

Оттут уже увірвав ся терпець Кнюшисі. Як не задуне вона старого коцюбою, що та аж розлетілась на двоє.

»А ти, сякий-такий безсоромнику!... Щоб спинити тих харцизяк, у нього того не має... Він ще й мясцє з ними заїдає... Потоваришував... На ж тобі!... На!... На!...«

Та на тому ще не край лихови для нашого Кнюха. Запорожці, як і взагалі культурні люде — видають газету. А через нашу часопись вістка про сю подію — скорійше, ніж того можна було сподіватись, облетіла весь світ, чи то пак село Розлоги. Найшов ся відважний казарлюга, що нашу січову газету вкинув і до листової скринки начальника поліції.

Не аби як затрівожив ся поліціант. Та й було чому!... Адже там у нашій газеті чорним по білому стояло таке:

»Туган-бей прихилиючись до згоди з кошовим Славного Війська Запоріжського, зажадав чималої здобичі. Отож кошовий наш Галайда з своїм військом давай гуляти на бистроногих чайках. І по умові привіз Туган-бєєви силу здобичі та багато ясира, зібраних не з наших людий християнських, але награвлених із поганих земель бусурменських. Світла Порта послала Туган-бєєви рішучу ноту.«

Перечитавши таке, начальникови поліції було не в переливки. Нота... Адже тугечки не аби-якою політикою тхне.

Поставлено на ноги всеньку поліцію. Наслідок тієї ворохобні був досить сумний. Кнюха — за теє, що доводить дітий до крадіжки, посаджено в холоду... Але найгірше було те, що прізвища Туган-бей і Порта так і залишили ся за Кнюхами до смерти.

V.

Де тонко, там і рветь ся. Так само й у Супруних. Нема й року, як смерть забрала її чоловіка, а тут знов нещастє спало на її бідну голову: Одним-єдину корову шинкар-Мендель забирає в неї за чоловікові ще довги. Й плачу було тоді!... Супруниха та її дрібонькі дітоньки голосили по корові, наче по мерцєви.

«Бач, яке коїть ся на світі! — каже Моргун до кошового, здивавши його на улиці, коли той повертав ся зі школи. Заприсягаєть ся, що частками сплачуватиме довг, про те шинкар-невіра не зважає на се й забирає останню корівчину. Й нема на таких — ані суда, ані кари справедливої...

Могли би ми й свому вдерти штуку, — відповідає Моргунови кошовий. Та нехай буде воно вже на завтра.

На Покрову — храмовий празник у наших Розлогах. Владика — шануючи, мабуть, стародавні запорожські звичаї — на храм запросив на прихідство всеньке наше лицарство тим більше, що був він вельми задоволений нашими співами в церкві. Від владики наші Січовики пішли до школи, де мала одбутися вистава-концерт. Під час вистави Галайда нагадав Моргунови про помсту хижакиви

шинкареви. На се — Моргун ані слова, лишень на знак згоди сіпнув кошового за полу, й обидва — ніким непомічені — опустили шкільну салю.

На вулиці людей не багато. Де-які крамниці вже замкнуті. Один тільки Мендель, не дивлячи ся на пізню пору, найкрасше торгує. У коршмі тижба п'яного люду.

»А я гадав, що ми спізнались; адже торгувати в шинку можна лишень до девятої години... Незабаром Мендель зачинятиме мабуть віконниці. На ось, Моргуне, шпички та встромлюй у скалубини віконниць.«

Понастромлювавши шпичок в одну віконницю, Моргун відійшов на бік, слідкувати за подіями. Кошовий же одним вікном не задовольнив ся. Мовляв, розтрощивши шиби одного в кна, шинкар гадаючи, що шиби були видушені кимось із гостей, віконниць не оглядатиме, але зачинятиме одну по другій. Так воно й стало ся, тим більше, що зачиняв віконниці не сам Мендель, але післяв наймита свого, придурковатого Авдія.

На бренькіт скла вискочив Мендель із-за шинквасу, наче ошпарений. Увязав ся було до людей, щоби заплатити за поторощені шиби. Не почувавши себе винним, ніхто, звичайно, не хоче платити. Наслідком того счинив ся у коршмі неабиякий рейвах.

»Дарма ж ото, пан Мендель, чепляєть ся за людей.. Що шиби потрошені, самі винні; бо на що в віконницях повстромлювані шпички? каже хтось із більш тверезих, уздрівши в шпаринках віконниці повстромлювані шпички.«

»Шпичка?... Герсте?... Що за шпичка?« — перепитує Мендель. — Узяв у руки лямпу й придивляється до вікна.

»Го-го-го!... Отсе штука!..« регоче з задоволення натовп.

»Ха-ха-ха.., Хто б його міг таке стругнути?...«

»Кому ж більше, як не запорожцям... Ну й митці Та й вороняка ж із того Мендля; потрошив шиби в одному вікні, що б було оглянути інші віконниці?...«

Людам сміх-розвага, а шинкар не аби-як лютує, проклинаючи наше Запорожа.

VI.

Пянство з отими коршмами се найбільше лихо народне. Через коршми — руйнується добробут господаря; люди падають на моральности; шинкар навіть дитину штовхає на негарні вчинки. Якось ото Менделиха зачепила на улиці найстаточнішого з наших Січовиків, на прізвище Сагайдачного.

»Хлопче... хлопчику! Щось я тобі маю сказати... Принеси мені курку, то дам тобі за се цукорків з оріхами.«

»А де я вам візьму курку? — тільки й міг проказати Сагайдачний, страшенно ображений такою пропозицією. Але по хвилі вертається до Жидівки та каже:«

»Добре... В вечері, коли кури підуть на сідало, — принесу вам.«

»Який ти розумний, хлопчику... На ось тобі,« — тут Менделиха подає Сагайдачному кілька цукорків.

»Роби так, щоби ніхто не бачив.. А принесеш курку, дістанеш багато цукорків й оріхів.«

Після такої розмови з Менделихою, Сагайдачний пішов не до дому, але почимчикував до найбільшого товариша свого, що мав прізвище — Кішка. Прозивали ми його так не дурно; нехай яка висока деревина, він же — наче справді той кіт — вилізе

на неї. До нього то й звернув ся Сагайдачний, щоби допоміг йому добути сову, що виводилась у старій каплиці на цвинтарі.

»Та на що придала ся тобі сова?« — питає Кішка.

»Знатимеш багато, то хутко зістарієш ся!« — була на се відповідь Сагайдачного.

»Що ж, — згоджуєть ся Кішка, — можна допомогти... Коли вона тобі потрібна так конче, то підем.«

За якусь там годину сова, що по дню безпечно сиділа високо на бантині старої каплиці, була в руках спритного Кішки. Той, звязавши їй крила, спустив на діл Сагайдачному.

Як тільки добре смеркло, Сагайдачний взяв сову під паху й у високи подав ся до Менделя. Ледви прочинив двері та хотів викликати в сіни жінку шинкаря, а вже тая, вздрівши малого, й подаючи рукою знак, щоби мовчав — сама вийшла до нього.

»А що приніс?« — не вірячи своїм очам, що в малого під пахою курка, питає вона.

»Яка вона пугата... Се з тих... з галагупів« — оглядаючи сову, каже Жидівка.

»Обережно, Суро, щоб не випустити... Наші кури — полохливі,« - остерегає Сагайдачний, побачивши, що Жидівка визволяє сові крила.

»Не бійсь, не втіче... Розвяжу крила та пушу до кучі під пічю; а завтра до різника.«

При тих словах увійшла до хати. Сову пустила в кучу й застала її затулкою. Для Сагайдачного ж захватила пригорщу оріхів і декілька цукорків.

»Ось маєш за курку. А коли вона скашеруєть ся, то дам іще... Зайдеш завтра над вечір так...«

»Будьте певні, Суро, що тая курка кошерна, — каже Сагайдачний, радий, що штука вдала ся.»

»Вірю, вірю... Кілька разів купувала у твоєї мами, то ще ні одна курка мені не стрефила ся.»

Вернувши до дому, Сагайдачний застає в себе Кішку, що зайшов до свого товариша не так готувати шкільні лекції, як більше з цікавості про сову.

»А що ти маєш робити з совою?« — питає Кішка.

»То була не сова, але курка, ще й з тих галагутів!« — посміхаючись відказує Сагайдачний. — На ось твою частину...

»А де ти взяв?«

»Та ж уторгував за тую кумедну курку...«

Тільки, що почав оповідати, як воно було, — аж влітає в хату Сура.

Як так можна?... Хто видав так обманювати? — репетує Сура. — Ваш Андрій продав мені курку, аж то... тее... як воно, — те, що вікна бє..

»Вгамуйтеся бо, Суро... Кажіть толком, бо я нічого не розбираю« — лагіденько каже до Сури Андрієва мама.

»А ти, прочваро, де курку взяв? Га?...« нараз звертаєть ся вона до Сагайдачного.

»Та то, тітко, не курка, але простісенька сова« — відповідає за товариша Кішка.

»Так.. так, — сова!« — спохватила ся Жидівка. Вона — дарма що в хаті було темно — видобулась із під печі, розбила на кухні шибу й полетіла, — просто над головами людей, що стояли на улиці під коршмою. Ті люди те ж кажуть, що була се не курка, а тее... як його... сова. Отож заплатіть за цукорки та за поторощену шибу.

»Не плещіть бо, Суро, дурниць. Хто ж вам тучечки винен? Коли хотіли ви купити курку, було

вдати ся до мене; а то найшли купця дубельтового... Коли ж назолятимете мені більше, то я вас — за тее, що спокушуєте малого на крадіжку — ще й коцюбою потягну.»

Неаби-як схвостана, подалась Жидівка до дому. А мама Андрієва давай тоді картати свого сина, щоб більш не увіходив в якісь подібні тому зносини з шинкарями.

»Нехай, мамо, вона на другий раз відає... А то захотіла, щоб запорожець та й крав кури! — виправдуєть ся перед ненькою наш Сагайдачний.

* * *

»А що, пане вчителю, чи гаразд ми зробили принявши до нашого січового товариства й Жидів? — так якось на співі звертаємо ся до нашого вчителя-дірігента, що найбільше цікавив ся нашою запоріжською організацією.»

»А як вам здаєть ся? --- не дає зразу відповіді вчитель. — Повість »Тарас Бульба« читали?... Пам'ятаєте, як там один Жидок — із великою небезпекою для себе -- під цегляками провіз старого Бульбу аж до Варшави на побаченє з сином Остапом?... Виходить, що наші козаки в старовину мали добрі зносини навіть із людьми не української національності. Наші прапрадіди запорожці, коли й провадили з кимось боротьбу, то тільки з насильниками та гнобителями. Отож, хто до нас ставить ся доброзичливо, — то нема рації відпихати його від себе. Історія з запоріжських часів свідчить, що в славному війську запоріжському були одиниці і з панів-магнатів.

»Ми теж, приймаючи до нашого гурту жидівських хлопців, тим власне й кермувались!« — додав хтось із нашого лицарства.

Треба знати, що деякий час до нашого товариства належав і Стась, синок багатого діди́ча-Поляка Пшеби́льського. Та недовго він у нас припарився. Якось у нас на Сі́чи той Стась — так ні сіло, ні пало — щось не поладнавши підчас іграшок, ударив палицею по обличчю котрого́сь із січовиків.

»Ану, хлопці, візьміть його... Треба показати йому, щоби знав, як на далі розбивати ся! — заступаючись за свого козака подав таку команду курінний Безрідний.«

»Ані пальцем не діткніть його!... Так, Хведоре, не можна, — заперечив тому наш кошовий Галайда. — Адже тоді старий панисько скаже, що ми гуртом збили неповинного ні в чому його синка; матиме привід до скарг і погроз перед нашими батьками. Красше дайте мені всі слово, що ніхто з вас від сього часу не буде бавитись, ані розмовляти навіть і з тим розбишакою... Се буде найстрашні́ша для нього кара!... Ото ж пускайте його ціліського — нехай забираєть ся від нас...«

З думкою кошового погодили ся всі. І треба знати, що своє козацьке слово ми таки додержали; як потім Стась не підходив до нас, що вже він не діяв, але всі-як один — відмовляли йому, в яких би то не було товариських зносінах.

»Ось ми й на Сі́чі! — каже до своїх унучок (з котрих одна була студенткою університету) наш владика. — Се, Людмилу, тут коло верби й є кіш козацький; а там скрізь, — показуючи рукою на острівко, провадить далі панотець — буде »Батько Луг.« Та все таки Січовики наші досить статочні: адже — сама бачиш — трава не вельми витолочена...

»А хто так тебе, Петре, почастивав?« — Звертаєть ся владика, побачивши у Січовика розбиту палицею щоку.

Се, панотче, Стась ударив його! — відповідає котрийсь із нас.

»Гм... не без того, мабуть, щоб не покарали ви за се Пшебильського. Старий буде тепер скаржитись й у школі. Він не раз мені вже говорив, що тая Січ чинить лише псоти людям...«

Е ні, панотче, ніхто й пальцем не рушив його. Лише постановили не приймати його більш до свого гурту та взагалі не мати з ним діла! — відказує кошовий.

»Славно... славно, дітки! — не аби як радіє з того нашого вчинку владика. — Бійкою та сзарками не виправите поганої звички, чи там вдачі чоловіка... А така згідна постанова, щоб обходити негідника, не мати з ним нічого спільного, не тільки є карою великою, але додержане тієї ухвали може навіть і поправити того завадіяку... Коли подоростає, то чинить так само... Взагалі поборюйте всяку несправедливість культурним способом, дружною громадою — гуртом...«

Оттак повчає нас владика.

VII.

В зим наша »Січ — Мати« пустіє. По перше через те, що зимової пори козацтво не аби-як береться до книжки, по друге ж і самий острівок тоді не має жадніської принади.

Та ось надходить чародійка-весна... Ще досить таки холодно, ще сливе увесь наш »Батько-Луг« покритий водою, — а вже лицарство наше не так пильно вчить ся. Як уже там статочно не заховують ся лицарі, а дивись — хтось із Січовиків і стругне якусь штуку. З весною — наче прокидається тая запорожська вдача.

Великим постом (а того року Великдень був пізний) ідуть Січозики купками — по два по три — з церкви, від сповіді. Обминаючи калюжі, під самиською хатою Менделя котрийсь із січовиків розтягнув ся в калищі. Се, бачте, під причілком коршми лежали дрова й одна гіляка висунута була аж на вулицю.

»Чого ти простягнув ся?« — питає Січовик свого товариша.

»Та якась гіляка серед дороги... І треба ж класти так дрова?... Коби день, то переступив би, а по ночі — геть тобі вивалаяв ся!« — відказує той.

»Бери ось, Степане, за один кінець тую гіляку, та зіпremo її в дверех Менделя. Нехай знає, де складати дрова. Бери... Адже однаково вимазаний у калу...«

Поставивши обрубок досить товстої гіляки в дверях коршми, наші запорожці се саме зробили й начальникови поліції... Нехай, мовляв, дбає — щоби був лад.

Проробивши се, наші збиточники шей застукали в вікно Менделя. А той поткнувсь було на двір, гадаючи — що його хтось викликає. В прочинені двері цурпалок той падає до сінній, угараздивши по лобі Менделя. Счинив ся крик — гвалт на ціліські Розлоги.

Начальник же поліції, якого помешканє було недалечко від шинку, на той галас виходить із хати. Та суковатий верх сосни грубшим кінцем трафив йому по голові. Сього було вже забагато... Начальник поліції зажадав од завідуючого школою, щоби збиточника того найсуворійше покарано.

»Хлопці, котрий з вас позавчора підпирав двері колодами?...« — так у школі питає учнів директор школи. Але всі ані пари з уст, — мовчать.

»Хто саме вчинив такий бешкет? — допитується у Галайди пан директор, закликавши кошового до своєї канцелярії. — Адже ти, як кошовий, про все теє знаєш...«

»Не знаю я нічого, пане директор. Якби при міні се чинило ся, то я не допустив би до того!« — каже кошовий.

»Та-та-та!... Говори на здоров'є. Але за те, що покриваєш такий не гарний вчинок, будеш виключений зі школи... Збирай книжки та йди собі...«

Вістка про виключене зі школи кошового — не аби як засмутила нас. Хто міг би оттаке стругнути, опріч самих винуватців, ніхто більш і не відає. Здається, для них небезпека вже й промайнула, проте збиточникам тим не по собі. Ще б пак!... Адже через них — зовсім ні в чому не повинний — так тяжко карається Галайда.

»Що ви, дітки, хочете?« — пита владика двох школярів, які — увійшовши до канцелярії — чогось ніби мнуть ся.

»Ми до пана дире-е-ектора .. Хотіли сказа-ати... що поліна ті понаставлявали ми« — каже один із них.

»Хто? — перепитує директор, пильно в них вдивляючись. — А чого ж не признали ся ви перше?«

»Бо нам страшно було!« — відповідають.

»Кажете, боялись... Ну, а тепер всеж таки признаєте ся до вини...«

»Бо нам шкода, що через нас безневинно покарано Дмитра...«

»Гаразд, — після деякої мовчанки каже директор. — Се мені подобається, що ви не хочете, щоби безневинний відповідав за вас. Добре... Та тільки не слід таке творити...«

»Умгу!... Так... Крити ся зі своїм негарним вчинком, особливо тоді, коли за твою провину тягнуть до відповідальности неповинну людину, — був би великий злочин... А признавшись до вини, хоча б і для ратовання свого товариша, ви все ж учинили гарно. Се буде дійсне по товариськи!« — додав від себе зворушений владика.

»Ну, гаразд... Ідіть до кляси, а ми осдечки обсудимо, що вам за те зробити!« — проказав на-решті до винуватих директор.

* * *

Галайда вратований!... Се не-аби-якутішило всіх. Раділи ми з того тим більше, що й справжніх винуватців — як того треба було сподівати ся — не покарано.

Врочисто приобіцяли ми, — чогось подібного більш не коїти. Даючи слово нашому доброму директорови нікому ніякого збитка більш не чинити, кожний з нас у серці своєму немов би записягнув ся:

»Бити ся-боротись аж до загины
За тую вже так славну Україну...«

Нераз і не двічі виростала трава на нашому «Зеленому Лугу.» Владика наш та й директор школи давно вже поїли в ірій. На Січи, як і колись, школярі-козацтво гуляють... У наших Розлогах усе ніби своїм шляхом іде...

Мої товариші подоростали й повиходили в люде. Памятаючи тую присягу не один із нас таки й зложив буйну свою голову за Україну. Кому ж доля судила вийти цілим — пощадила-зберегла його, той тепер всеньку силу свою прикладає до праці над піднесенем культурно-освітнього стану свого поневоленого народу.

К І Н Е Ц Ь.

»Умгу!... Так... Крити ся зі своїм негарним вчинком, особливо тоді, коли за твою провину тягнуть до відповідальности неповинну людину, — був би великий злочин... А признавшись до вини, хоча б і для ратовання свого товариша, ви все ж учинили гарно. Се буде дійсне по товариськи!« — додав від себе зворушений владика.

»Ну, гаразд... Ідіть до кляси, а ми осдечки обсудимо, що вам за те зробити!« — проказав на-решті до винуватих директор.

* * *

Галайда вратований!... Се не-аби-якутішило всіх. Раділи ми з того тим більше, що й справжніх винуватців — як того треба було сподівати ся — не покарано.

Врочисто приобіцяли ми, — чогось подібного більш не коїти. Даючи слово нашому доброму директорови нікому ніякого збитка більш не чинити, кожний з нас у серці своєму немов би записягнув ся:

»Бити ся-боротись аж до загины
За тую вже так славну Україну...«

Нераз і не двічі виростала трава на нашому «Зеленому Лугу.» Владика наш та й директор школи давно вже поїли в ірій. На Січи, як і колись, школярі-козацтво гуляють... У наших Розлогах усе ніби своїм шляхом іде...

Мої товариші подоростали й повиходили в люде. Памятаючи тую присягу не один із нас таки й зложив буйну свою голову за Україну. Кому ж доля судила вийти цілим — пощадила-зберегла його, той тепер всеньку силу свою прикладає до праці над піднесенем культурно-освітнього стану свого поневоленого народу.

К І Н Е Ц Ь.